

**DANING-KRUGEROV
EFEKAT**

DANING- KRUGEROV EFEKAT

Andres Stupendal

Sa švedskog preveo
Nikola Perišić

Naslov originala
Andrés Stoopendaal:
DUNNING-KRUGER-EFFEKTEN

Copyright © Andrés Stoopendaal, 2021
Copyright © 2025. za srpsko izdanje, Heliks

Izdavač
Heliks

Za izdavača
Brankica Stojanović

Urednik
Bojan Stojanović

Lektor
Vesna Đukić

Štampa
DMD štamparija, Beograd

Tipografija
Janson Text

Prvo izdanje

ISBN: 978-86-6024-125-4

Smederevo, 2025.

www.heliks.rs

Co-funded by the
Creative Europe Programme
of the European Union

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

**DANING-KRUGEROV
EFEKAT**

PRVO POGLAVLJE

Frodov nestanak

Tek sam krajem marta 2018, što je nekom slučajnošću bilo samo nekoliko nedelja pošto je neobični članak Karla Sedeštrema o knjizi Džordana B. Pitersona *12 pravila za život: protivotrov za kaos** objavljen u listu *Svenska dagbladet*, istinski ozbiljno shvatio koliko se zaista provokativnim, da ne kažem skandaloznim, taj kanadski psiholog smatrao među običnim narodom, ali i među osobama iz mog kruga poznanika.

Moja devojka Marija, koja je u to doba u srazmerno velikoj meri određivala okolnosti u kojima se odvijao moj društveni život i kod koje sam sve češće imao običaj da prenoćim, odlučila je da jednog petka pozove svoju prijateljicu Agnes, doktorantkinju istorije umetnosti, i njenog nevenčanog supruga Ota, istoričara ideja, na večeru u svoj stan u Lineovoj ulici u Geteborgu.

Otu je bila trideset i neka, baš kao i meni, dok je Agnes bila nekoliko godina mlađa, baš kao i Marija. Marija je bila poprilično dobra kuvarica (oboje smo zaista obožavali

* *12 pravila* su se tek kasnije u toku godine pojavila na švedskom, u izdanju kuće Mondijal (2018).

Entonija Bordejna*), i spremila je jagnjeći paprikaš koji se veći deo popodneva krčkao na šporetu.

Uprkos svemu, upozorila me je.

Bilo bi dobro kada bih se prema Agnes i Otu odnosio *piano*, da tako to kažemo (i uz to bio naročito ljubazan), pošto je njihov mačak Frodo – tako nazvan po junaku *Gospodara prstenova* – nekoliko nedelja ranije ispaо kroz prozor na spratu, i od tada mu se gubi svaki trag. Neko od njih dvoje, da li Agnes da li Oto, zaboravio je da zatvori kuhinjski prozor. Pronašli su tragove kandži na prozorskom limu, rekla je Marija. Dakle – onako kako sam ja to sebi vizuelizovao dok mi je Marija sve to prepričavala – desilo se to da je siroti Frodo, inače prilično mali mačak, bezbrižno njuškao oko prozora i izvirivao na ulicu, a onda sasvim iznenadno izgubio ravnotežu i obuzet panikom čvrsto zgrabio prozorski lim i potom je polako ali sigurno, možda i praćen zvukom škripanja kandži po limu dok je pokušavaо da se zadrži (kao u nekom crtanom filmu sa Tomom i Džerijem), sasvim izgubio oslonac, posle čega se obrušio naniže, ka tami i hladnoći trotoara, gde je Frodu, tom izrazito kućnom mačku, potpuno prestravljenom od okolnog sveta, pretila sigurna propast.

Ipak, Agnes i Oto nisu gubili nadu; oni su polovinu zidova u kvartovima Kungsladugord i Majurna oblepili obaveštenjima o Frodu. Ispod fotografije bojažljivog mačka sledila je cela priča. Neoprostiv previd prilikom zatvaranja prozora. Tragovi kandži na prozorskom limu. Frodov pretpostavljeni pad naglavce ka tvrdom uličnom asfaltu.

Dakle, Froda nije bilo već nekoliko nedelja, a prema rečima Marije, koja je dobro poznavala Agnes, bilo je očigledno da

* On je u to vreme još bio u životu. Bordejna će 8. juna pronaći obešenog u njegovoj sobi u hotelu *L Sambar* u Kajzersbergu u Alzasu.

pomalo već gube nadu, jer je, kako je rekla, čula to u Agnesinom glasu kada su malo pre toga razgovarale. Uprkos tome, rekao bih da je atmosfera za večerom bila dobra. Marija i Agnes su uglavnom čavrljale o svojim uspomenama sa studija u Lundu, a Frodo je pominjan tek tu i tamo. Kao na primer onda kada je Agnes saopštila koliko joj nedostaje mačak, dok ju je Oto milovao po leđima sa veoma ozbiljnim i napetim izrazom na licu, rastrzan između tešenja Agnes i procenjivanja naših reakcija; kao da je Oto, taj uzorni partner, ipak u izvesnoj meri pretpostavljao da pre svega ja – pošto mi je dobacio sumnjičav pogled onda kada se Agnes našla na samoj ivici suza – zapravo celu tu priču, pa i celu opsednutost kućnim ljubimcima, smatram potpuno budalastom, što je u velikoj meri i odgovaralo istini. Bilo je neprijatno. Agnes je hrabro stiskala ruku svog partnera. Uspeće to da izdrže *zajedno*. „Da, hoćemo, Agnes. Uspećemo ovo da izdržimo.“

Meni se činilo očiglednim da je Frodo – o kom sam lično razmišljao u *prošlom* vremenu – što će reći, kao o bivšem Frodu – za taj par predstavljao nešto nalik na „prelazni objekat“, iako oni, naravno nisu bili u stanju da posmatraju Froda na taj način. Ako Agnes i Oto budu uspeli da se staraju o jednom mačorčiću, zamišljao sam da tako glasi propozicija, i ako mu oboje budu pružili odgovarajuću nežnost i negu, i samim tim pokažu sposobnost da ispolje kako „odgovornost kakva dolikuje odraslim osobama“ tako i topla osećanja prema slatkoj životinjici, onda će takoreći biti u stanju da „pređu na sledeći nivo“ i možda najzad dozvole sebi da dobiju *pravo dete*, što je poduhvat za koji se opravdano može reći da zahteva odgovornost i zrelost.

To što je Frodo ispao kroz prozor, za njih ne predstavlja samo šok, pretpostavljao sam, već možda i pravu katastrofu.

Oni to verovatno nisu otvoreno pominjali jedno pred drugim, ali zamišljao sam kako pitanje i pored toga lebdi, neizgovoreno, nad njihovim glavama: „A šta da se to desilo sa pravim detetom?“ Činjenica je bila da su se takve strašne tragedije ponekad događale. Mala deca su s vremena na vreme ispadala kroz prozor, na opšte užasavanje javnosti – i to nipošto nije bilo predmet šale.

Činjenica je da se i sam stresem na pomisao da bi meni i Mariji moglo da se dogodi nešto slično, iako još nismo imali dece (a možda ih nikada nećemo ni imati). Doduše imali smo, to jest samo je Marija imala Moli. Ali pomisao na to da bi se mala bela pomeranka drznula da iskoči kroz prozor činila se isuviše bizarnom da bih mogao da je uzmem za ozbiljno.

Agnes nam je otkrila i to da su njih dvoje nedavno izlepili po kraju još jedan papir formata A4, dakle plakat br. 2, sa naslovom: *Froda i dalje nema!* Ona je toliko želela da nam ga pokaže da je uzela svoj mobilni telefon i počela da prelistava slike. Na fotografiji papira, koji je pritom bio i ambiciozno plastificiran (i samim tim vodootporan), nalazila se još jedna Frodova slika, ovoga puta u boji, na kojoj se bolje mogla videti naročita šara na mačorčićevom krznu; sve to u svrhu tačne identifikacije. Što je najčudnije, dok sam posmatrao sliku u meni se javio snažan poriv da ih slažem kako sam video Froda u blizini mog stana u četvrti Majurna, ali sam se ugrizao za jezik, potrudio se da delujem iskreno zabrinuto i ponadao se da će delovati kao da patim zajedno sa njima. Ali naslućivao sam da me je Oto prozreo, i ljutio sam se što sam makar i nakratko bio na ivici da u sebi pretrpim krah.

Agnes je, primećivao sam, nastojala da sve vreme ističe kako je Frodo *njihov* mačak. Agnesin i Otov. Oni su u ovome bili *zajedno*. Na plakatu sa oglasom napisali su brojeve oba

mobilna telefona. Za svaki slučaj, pretpostavljam. Dakle, dva broja. Kao i dve imejl adrese. Da, njih dvoje su, mogao sam to bez svake sumnje da zaključim, bili istinski traumatizovani – i istovremeno neobično ujedinjeni – tragikom koja je okruživala Frodov nestanak.

Posle večere smo prešli u dnevnu sobu, gde su Marija i Agnes nastavile da piju belo vino, dok sam ja uzeo još jedan *urkvel*, a Oto flašu pilsnera *stigberjet* iz jedne lokalne pivare. Tek će se u tom trenutku dotad pretežno prijatna atmosfera potpuno promeniti. Počelo je time što smo započeli sasvim nekontrolisan razgovor o švedskoj „kulturi konsenzusa“ i konformizmu koji bi eventualno mogao biti svojstven skandinavskim zemljama. Možda osećajući da nam ništa drugo ne preostaje, spekulisali smo unisono (i konsenzualno). U pogledu toga smo na kraju krajeva svi bili donekle saglasni, kao što smo prethodno bili saglasni o većini onoga što smo raspravljali tokom večere. Donald Tramp je *kreten*. Putin je *kreten*. Margaret Tačer naravno jeste bila prva evropska (eventualno i svetska) premijerka, i možda ipak vredna makar trunke divljenja sa feminističkog stanovišta, a uz to je i upozoravala na klimatske promene u relativno ranom stadijumu, ali je ipak, kad se sve abere, i ona bila *kretenka*. I inače su mnogi *kreteni* – u tome smo se slagali – a možda naročito tih dana.

Dakle, mogli smo, bez većih trzavica, da se saglasimo da postoji nešto što bi se moglo nazvati švedskom kulturom konsenzusa (a da pritom ne moramo da priznamo činjenicu da smo i sami eksponenti dotične društvene norme). Oto je odmah prešao na sporazum u Saltšebadenu i dugu i obilno dokumentovanu saradnju između radničkog pokreta i privrede koja se, po njegovom mišljenju, uglavnom dobro

pokazala u Švedskoj. Bila je to izjava prijatna mojim ušima, i možda me je uljuljkala u lažnoj sigurnosti, jer sam pomislio da je sada – pošto se Oto pokazao kao „razumna“ osoba sa izvesnim razumevanjem za reformističke strategije socijal-demokrata – pravi trenutak da prepričam jednu od anegdota Džordana B. Pitersona, koju mi je moj prijatelj Johanes izložio tokom jedne sedeljke u lokalnoj kafani *Daščara*.

U anegdoti se pripovedalo o nekom starijem Kanadaninu koji se zaustavio na pešačkom prelazu čekajući da se upali zeleno svetlo. Bilo je rano jutro i jezivo hladno; možda minus dvadeset. Nije bilo automobila na vidiku. Grad je bio pust, nigde žive duše. Pa ipak, čovek je nastavio da čeka *dugo* – *veoma, veoma dugo* – da se crveno svetlo promeni u zeleno. Prelazak na crveno bio je jednostavno nezamisliv za tog kanadskog pešaka. Nije imalo nikakvog značaja što saobraćaja u suštini nije ni bilo, ili što se zapravo celokupan saobraćaj sastojao od tog istog čoveka! On se pridržavao zakona i pravila, nego šta, jer tako je oduvek i radio. Ako možemo da upotrebimo terminologiju iz oblasti psihologije ličnosti, on je raspolagao dobronamernošću (*agreeableness*) u velikoj meri, a uz to je i, kako nagađam, bio osoba s veoma izraženom savešnošću (*conscientiousness*); u ovom slučaju je pokazao ekstremnu sklonost ka izvršavanju dužnosti i potpunu simbiozu sa sasvim razumnim (a eventualno i univerzalno primenljivim) saobraćajnim pravilima u kanadskom društvu. A pretpostavljam da upravo to i predstavlja razlog zbog kog je Piterson upotrebio tog čoveka kao primer za nešto što i meni deluje kao označitelj mnogih među nama severnjacima: gotovo idiotska spremnost da se poštuje zakon i poredak.

„Uopšte uzevši, u tome ne mora biti ničeg negativnog“, smatrao sam ja, „ali s druge strane, možda se ne može

nazvati ni isključivo pozitivnim. Jer ne možemo poreći da je čovek samo stajao tamo i smrzavao se kao stoka, i to bez potrebe!“

Oto je smrknuto odgovorio kako u tome najverovatnije može biti izvesne istine, apsolutno, ali onda je dodao iznenađujuće oštro, i tako iznenadno da sam se trgnuo, kako je Piterson za njega inače „sprdnja“, i da uopšte ne može pojmiti kako tog čoveka iko može uzimati za ozbiljno. Činilo se kao da nije čak ni saslušao taj moj (ili tačnije Pitersonov) primer zanimljive severnjačke psihologije. Ja lično uopšte nisam primetio da se tokom mog prepričavanja anegdote očigledno pretvorio u sasvim drugu osobu, maltene *na ivici pucanja*.

Neko vreme mi se činilo da bi Oto u svakom trenutku mogao da brizne u plač. Istovremeno me je ispunjavao i neprijatan osećaj da bi u svakom trenutku mogao da pređe na fizički obračun ili nešto slično. Jer, iako sam izvestan broj puta naleteo na Agnes i Ota u gradu, ja Ota ipak u suštini nisam poznavao. On je za mene bio neispisan list. Marija i Agnes nisu ništa govorile, ali mi je Marija uputila pogled koji sam ja shvatio kao izraz iznenađenja, a možda i apel na opreznost. Koliko je meni bilo poznato, ona nije znala mnogo o tome ko je uopšte taj Piterson, a to tada nisam znao ni ja. Agnes je delovala potpuno bezbrižno.

Premda sam ja brzo naslutio da Oto ima nekakve neraščišćene račune sa Pitersonom, nije mi prijalo ni da takoreći potpuno kapituliram u ovoj situaciji. Zato nisam smatrao odviše neprikladnim da se dotaknem neobičnog članka koji je Karl Sedeštrems napisao u listu *Svenska dagbladet*, gde je taj docent ekonomije preduzeća opisao psihologa kao osobu koja se divi nasilnicima ili ih čak slavi, dok slabe prezire. Članak

je ilustrovan slikom Nelsona Munca iz *Simpsonovih*; on je u seriji klasično problematično dete koje, prema Pitersonovom mišljenju, može da funkcioniše kao korektivno sredstvo za obuzdavanje slabog i patetičnog ponašanja.

„Meni je lično teško, tačnije veoma teško...“, primetio sam ja, „da poverujem kako se Piterson zaista divi nasilnicima i prezire slabe“, pa nastavio: „ali s druge strane, nisam ni pročitao *12 pravila za život*.“

„*Zašto* bi ih iko uopšte pročitao!“, frknuo je Oto. Što sam ja izabrao da ignorišem.

„Ali zar Sedeštemov članak nije bio upadljivo lišen nijansi i prilično čudan? Zar njime nije počinio greh *guilt by association*?* Odnosno metodičku pogrešku jasnu kao dan, zar ne? Zatim je u isti koš svrstao Brejvika, alt-rajt pokret, ekstremnu desnicu, Trampa i druge. Samo ‘nesnađeni mladi ljudi’ vole Pitersona, i tako dalje. Fali još samo Hitler!“

„Navodno ga mladi ljudi zovu i onda *plaću* preko telefona“, rekao je Oto podrugljivim tonom.

„I sam Piterson ponekad plače. Na svom *Jutjub* kanalu!“, veselo se ubacila Agnes; ona uopšte nije delovala kao da je kanadski psiholog uznemirava toliko kao njenog partnera, za kojeg je taj čovek očigledno predstavljao ekstremno jak *okidač*.

„U svakom slučaju, ja nemam nameru da ga čitam“, kiselo je izjavio Oto. „On nije ozbiljan!“, nastavio je. „Postoje brojni drugi savremeni konzervativni mislioci koji su bolji od njega. I znatno su vredniji čitanja. Ako bih bio primoran da danas čitam konzervativne mislioce, radije bih izabrao... pa, možda Marka Stajna ili Pitera Hičensa. Piterson se pravi

* Logička greška u kojoj se tvrdi da nešto mora biti pogrešno samim tim što ga podržavaju određeni ljudi ili organizacije. (*Prim. prev.*)

da je nekakav stručnjak za mitove i narodne priče, a koristi primere iz dela za koja očigledno ne zna da ih je zapravo napisao H. K. Andersen... Da, zaista me *uznemirava* razgovor o njemu. On uopšte nije dobar! Kakvim ljudima se takav čovek uopšte može svidati? *U stvari znam... ko su ti.*“

Ovu poslednju rečenicu je Oto, istoričar ideja, gotovo pro-siktao, a u njoj se manje ili više čulo i nekakvo insinuiranje, kao da se u pozadini krije skrivena optužba. Ali ja nisam mogao jasno da utvrdim je li uperena ka meni, ili se on samo zagubio u nekakvoj privatnoj sferi ispunjenoj bolnim sukobima i traumama. Možda ima brata koji je narkoman, a voli Pitersona, i ta u Otovim očima ogavna ljubav samo predstavlja dodatni element otuđenja u njihovom odnosu. Međutim, bilo bi čudno, da ne kažem baš potpuno apsurdno, ako on veruje da *ja* pripadam nekoj švedskoj alt-rajt falangi ili nečemu sličnom. Jer moja politička orijentacija definitivno nije predstavljala nikakvu tajnu. Oduvek sam se nalazio na levisi. Baš kao i sam Oto, pretpostavljao sam, iako je on na političkoj skali možda zauzimao mesto ulevo od levog.

Bilo kako bilo, sada sam ja, a možda i drugi, jasno video da se čitavo Otovo držanje promenilo. Delovao je pokunjeno. Sedeo je skupljenih ramena, kao da očekuje fizički napad. Pogled mu se smračio, postao bojažljiv i staklen. Za trenutak sam zamislio kako se iščezli mačor Frodo materijalizovao usred sobe zajedno sa kanadskim psihologom i da ovaj drugi – taj Otovim očima gledano možda potpuno suludi i fašistoidni natčovek – stoji tu, više i grdi mačorčića i prelazni objekat: „Ti si mali i slab, Frodo! Ti uopšte ne zaslužuješ da živiš!“ Ali taj mačorčić (i zamena za bebu) nije zasluživao Pitersonovo okrutno ruganje. Naravno da ne! Možda su se Otove pesnice stezale pod niskim stolom ispred sofe gde ih

je skrivao, možda su mu zglobovi na prstima pobeleli, ali ipak se nikako nije ispravljao. Šteta je već bila naneta. Neće se oporaviti od toga.

Čovek koji je pravi intelektualni otpad (kao Piterson), mislio sam da Oto misli, očigledno spreman da siluje i zlostavlja čitav Okrug – što je hobitovski pandan Arkadiji – nije ništa bolji od Sarumana! U tom trenutku nije delovalo nimalo nemoguće da Oto to upravo tako shvata. Ukratko rečeno, *zabrazdio* je, i to na gotovo isti način na koji je docent Sedeštem *zabrazdio* u svom bizarnom članku u *Dagbladetu*. Činilo se da su obojica omađijani strašću; patos je zauzimao mesto na kom su se nekada nalazili njihovi identiteti; njihove ličnosti su se sasvim raspršile; autonomija urušila. Dozvolili su da budu uvučeni u kaos i resantiman.

„Ja naprosto ne razumem kako ga iko može uzeti za ozbiljno“, nagvaždao je Oto, koji je sada odjednom izgledao istovremeno do krajnosti iznervirano i skrhan, kao da je na rubu potpunog očajanja. Bila je to veoma neobična predstava – a tip čak nije bio ni naročito pijan, koliko sam ja mogao da vidim!

„Ja uopšte ne razumem zbog čega ljudi uzimaju Pitersona za ozbiljno“, ponovio je. „Kako takvu osobu možeš uzeti za ozbiljno?“

„Uprkos svemu, izgleda da u svetu ima poprilično mnogo ljudi koji ga uzimaju za ozbiljno. Dok istovremeno sasvim očigledno provocira mnoge druge. Bilo kako bilo, Kamil Palja tvrdi da je on najveći kanadski mislilac još od Maršala Makluana.“

„Ma daj, Palja, zar ona nije pre svega provokatorka?“, upitala je Agnes.

„Može biti“, odgovorio sam joj, „ali je uz to i prilično briljantna osoba.“

Eto, kad smo došli do Palje, nisam nameravao da uzma-knem ni za pedalj. Ona mi se stvarno dopadala.

„Ja bih čak rekao da ona ima neke... pa eto, čak genijalne momente...“, nastavio sam. „Istovremeno, *ne* mislim da ih Piterson ima.“

Ovo poslednje sam pre svega rekao da bih obodrio ili čak umilostivio Ota, koji se barem za jednu sekundu ozario nečim za šta sam pretpostavio da su zahvalnost i olakšanje; ali ne, ja nisam smatrao da je profesor Piterson genije, to nikako. Profesorka Palja mi je, s druge strane, već neko vreme bila idol, iako sam se u poslednje vreme – dakle pri kraju druge decenije XXI veka – sve više razočaravao u autorku monumentalnih *Seksualnih persona*.

Jedna od njenih kasnijih knjiga, *Glittering Images*, koja se bavila zapadnjačkom umetnošću – od Nefertitine grobnice do dvoboja vulkanskih planeta u *Osveti sita* Džordža Lukasa – nije bila na nivou mojih očekivanja. Osim toga se očigledno sve više zaglavljivala u ulozi osobe koja piše i govori pomoću nečega što je ona lično označavala kao *sound bites*.*

Nije se dovoljno udubila, pomislio sam, otpio gutljaj svog *urkela* i pretpostavio da bi predstavljalo *faux pas* osvrnuti se na neke od njenih najpoznatijih citata, kao na primer *There is no female Mozart because there is no female Jack the Ripper*.† Ja sam lično smatrao da je Palja tu u pravu – jer zaista ne postoji ženski pandan muzičkom geniju Mocarta ili Betovena ili Baha (što je na izvestan način možda i žalosno), a činjenica je da ne postoji ni ženski pandan serijskim ubicama poput Džeka Trboseka, Teda Bandija ili Džefrija Damera (i sreća

* Engl. Sound bites – zvučni odlomci. (*Prim. prev.*)

† Ne postoji ženski Mocart zato što ne postoji ni ženski Džek Trbosek. (*Prim. prev.*)

što je tako!) – ali mogli bismo da utrošimo čitavo veče na objašnjavanje zbog čega je to tako. A definitivno ne bi vredelo baviti se time.

Marija i Agnes su sukcesivno – a možda i manje ili više demonstrativno – počele da se okreću jedna ka drugoj kako bi raspravljale o nekim sasvim drugim pitanjima, kao da time daju znak da je došlo vreme da se muškarci malo zabavljaju sami. Nije delovalo neverovatno da je upravo Otova prenatlašeno emotivna reakcija izazvala nelagodu u njima. Ali možda ih ni tema zaista nije zanimala. Nisu se baš nalazile u Pitersonovoj ciljnoj grupi. Barem ne tako kao ja i Oto.

Ni on ni ja sigurno nismo bili kompletno zbunjeni ili kompletno nesnađeni mladi ljudi, makar ne u sopstvenim očima, pretpostavljam, ali bili smo muškarci i barem smo se u izvešnoj meri bavili – više Oto nego ja – akademskim oblastima koje je Piterson smatrao svojim metama.

Onako kako ću ja to shvatiti tek kasnije, Piterson je doživljavao feministički orijentisane akademike – i institucije – kao *neprijatelje*. On je u principu želeo da ukine sve humanističke nauke i ponovo sve izgradi od temelja, jer je univerzitetski svet toliko korumpiran da mu nema spasa. Profesori su decenijama u sve većoj meri postajali aktivisti-branitelji političke korektnosti i identitetske politike. Ali revolucija je pojela svoju decu; s vremenom će ideologija koja se promovise prožderati samu sebe. Univerzitet se uz to i *feminizirao*, po Pitersonovom mišljenju. Prestiž koji donosi činjenica da uopšte imate akademsko (humanističko) obrazovanje devalvirao je. Kanadski psiholog posmatra političku korektnost kao krovni pojam za sve što je u poslednje vreme u punom jeku u akademskom

svetu: rodne studije, ženske studije, postkolonijalne studije, interseksionalnost i takozvane „belačke studije“.

Ukoliko se Oto identifikuje sa marksizmom, postmodernizmom i feminizmom – ako to sada predstavlja sastavni deo njegove akademske persone i identiteta (a uz to, moguće, i njegovu strategiju da ga okolni svet prihvati) – možda i nije tako čudno što je reagovao toliko snažno, ali to da Piterson u Otovim očima izgleda kao čudovište sada me je već zbunjivalo, iako je možda trebalo da naslutim kako je Sedeštreinov članak simptomatičan – da predstavlja neku vrstu *šablona* za to kako mnogi ipak doživljavaju kanadskog psihologa.

Bilo kako bilo, pokušavao sam da privolim Ota na ćaskanje o nečem drugom, i gost je posle nekog vremena popustio pred takvim navaljivanjem i započeo priču o nekom eseju kojim se bavio – čini mi se da je tema bila pojam *duboke države* – ali nije bilo ni govora o tome da posle rasprave o Pitersonu u razgovoru ponovo bude ikakve srdačnosti. Raspoloženje je bilo nepovratno pokvareno. Piterson je nešto dotakao. Ranu? Bolnu tačku? Otova tvrdnja da je Piterson „sprdnja“, teško da je predstavljala pravi argument, smatrao sam ja. To da s jedne strane postoje konzervativni mislioci vredniji čitanja još sam i mogao da prihvatim, zvučalo je plauzibilno (iako nisam baš bio upućen u konzervativne mislioce), ali Oto s druge strane uopšte nije ni uspeo da opiše šta je to toliko konzervativno u Pitersonovom razmišljanju.

Ja pak i dalje nisam shvatao kako to razmišljanje uopšte izgleda, niti sam shvatao šta je to što čini da osobe poput Ota i Sedeštreina upadnu u manju ili veću histeriju u suočavanju sa njim. Ma kako bilo, činilo mi se sve neizbežnijim da ću jednog dana morati da pročitam Pitersonovu knjigu i uložim izvestan napor da bih se uživao u njegov način razmišljanja.

Kada su Agnes i Oto naposljetku otišli – mnogo ranije nego što se očekivalo (uopšte nismo ni igrali *Trivial Pursuit*, što sam ja željno iščekivao) – i Marija i ja smo odahnuli. Čim sam počeo da skupljam posuđe, osetio sam izvesnu zabrinutost da će me Marija optužiti kako sam sabotirao prijatnu atmosferu, ali na svu sreću i ona se iznenadila zbog toga što je Oto postao tako čudan pošto je Piterson pomenut. Ona je to povezivala sa „traumom“ zbog Frodovog nestanka. S druge strane, ni ja nisam bio naročito ratoboran ili na bilo koji način nedokazan. Ja sam vodio razgovor, smatrao sam, a isto je smatrala i Marija, jednim demonstrativno razboritim, formalnim tonom, što je možda i isprovociralo tog istoričara ideja. Nisam čak ni branio Pitersona u znatnijoj meri. Bio sam zahvalan i na tome što Agnes nije zauzela prenaplašeno lojalan i beskompromisan stav u odbrani svog partnera. Bilo bi žalosno kada bi se Agnesino mišljenje o meni pokvarilo, naročito kada se ima u vidu da je često dolazila u brze posete kod Marije ili je umela da nam se nakratko pridruži dok sedimo u kafiću i tako dalje.

Da ću je i ubuduće sretati češće nego Ota, bilo je sasvim jasno, pod uslovom da moja i Marijina veza potraje neko vreme, što je delovalo krajnje zamislivo imajući u vidu da smo već bili zajedno godinu i po dana.

Činjenica je da smo se Marija i ja odlično slagali. Imali smo ono što se naziva ozbiljnom vezom. Uz to smo imali više zajedničkih interesovanja. Marija je studirala istoriju umetnosti, ali se onda preusmerila, pa je sada studirala za bibliotekarku u Burosu i ostala joj je još jedna godina studija. Bila je slatka, veoma bistra i uzbuđljiva u erotskom smislu. Ponekad

bi me čak i iznenadila pristajući na stvari čije sam ja svesno artikulisanje smatrao teškim a možda i kompromitujućim, čak i pred samim sobom. Sve dok se ona slagala i shvatala ono što sam ja označavao kao koncept – a što je ona zapravo, kako se čini, uspevala da postigne intuitivno – nikada ne bi bila zgrožena niti na bilo koji način uznemirena „aktovima“, „scenarijima“ ili pak „događajima“ koji su ponekad iskršavali sami od sebe. Ja nisam siguran ni da sam shvatam odakle su izvesne stvari poticale.

Doduše, nas je bilo samo dvoje, ali ponekad sam uprkos svemu – u smislu psihologije grupe – posmatrao nas dvoje ljubavnika kao članove jednog erotskog *okruženja za igru* čija su difuzna pravila nastajala – tada i na tom mestu – iz ekskluzivne, haotične i jedinstvene *sfere igre*. Na izvestan način su se mogle povući i paralele između mističnih pravila te *sfere igre* i nečega što se naziva dobrovoljnom suspenzijom neverice kada je reč o čitanju književnih dela. Samo ako se neverica probudi – ako fikcija ne funkcioniše – biće razbijena čarolija ljubavi – ili ono što se možda može nazvati i čarolijom *seksualnog scenarija*. Stvari će krenuti po zlu, onako kao što umetnost kreće po zlu onda kada nije dostignuto dobrovoljno uzdizanje.

Ponekad mi je padala na pamet i socijalno-psihološka jednačina nemačko-američkog psihologa Kurta Levina koju je opisao u svom delu *Principles of Topological Psychology* iz 1936. godine.

Jednačina $B = f(P, E)$ navodi da je ponašanje (B) funkcija (f) osobe (P) i njenog okruženja (E). Jednačina se obično povezuje sa Levinovom teorijom polja koja je koncentrisana oko ideje da životni prostor predstavlja psihološko polje koje obuhvata individuu i njeno neposredno okruženje. Postupci jedne individue ne mogu se isključivo objasniti – a uopšte

uzevši ni pojmiti – jedino preko unutrašnjih ili spoljašnjih faktora, pošto su produkt složene međugre spoljašnjih i unutrašnjih pokretačkih sila.

Jedna grupa – ili možda čak i samo jedan *par* (kao ja i Marija) – stoga se uvek sastoji od nečega što prevazilazi zbir individualnih kontrahenata. Onda kada se grupa – ili u ovom slučaju *par* ili učesnici u binarnoj sferi igre – etablira, oni postaju objedinjen sistem sa „kvalitetima koji ga nadilaze“ (*supervening qualities*) i koji se ne mogu razumeti kroz pojedinačnu evaluaciju njegovih delova.

Očigledno je te večeri na mene bio red da prošetam Moli. Ne znam kako je Marija došla do tog zaključka, ali nije ni bilo naročito važno. Osim toga sam i shvatao da je njena najveća želja u tom trenutku bila da se šćućuri u krevetu sa knjigom Grejs Kodington, *Grejs: memoari* i bude očarana njenim glumuroznim svetom. Prethodnih dana se bila potpuno posvetila knjizi. A kad Marija čita, do nje se ne može dopreti. Najčudnije od svega bilo je to što je čitala toliko sporo da sam maltene stekao utisak da simulira. Nije stvar bila u tome da se loše snalazi sa engleskim. Jednostavno, čitala je ekstremno sporo. Da, i na švedskom. No, dobro.

Ja sam se pak zaustavio kao omađijan, dok mi je Molin povodac landarao u ruci, pred sopstvenim odrazom u visokom ogledalu u predsoblju. Nisam imao nijedno veće ogledalo kod kuće, pa sam smatrao pomalo neobičnim što vidim sebe na taj način, svoju veličanstvenu figuru, da tako kažem. Ne, iskreno rečeno, pre je stvar bila u tome da sam se zapanjio koliko sam izuzetno kritičan bio u pogledu svog izgleda. Ili još tačnije: baš te večeri me je iznenadilo koliko sam ekstremno strano delovao samom sebi. Naime, upalo mi je u oči

kako je moje nekada toliko vitko telo sada dobilo izvesnu mesnatost koju nikada ranije nisam zaista primetio kod sebe. Uštinuo sam sloj potkožne masti na stomaku i konstatovao da uprkos svemu ipak nije deblji od jednog (1) inča (2,54 cm). *Pinch an inch*,* kao što mi je jedna Amerikanka rekla jednom u Berlinu. Da, bio sam zaljubljen u nju. Jedan inč potkožnog sala je, po njenom mišljenju, bio obeležje dobrog zdravlja.

Upalo mi je u oči da sada ne samo da sam bio odrastao čovek, već sam sve više počinjao tako i da izgledam. Struk mi više nije bio onako tanak kao nekada, i ako ne bih svesno uvukao stomak i lepo se ispravio, stomak se jasno isticao; nije bio naročito veliki, ali bio je tu. Odjednom sam se setio utiska koji je glumac Harvi Kajtel ostavio na mene kada sam prvi put gledao *Klavir* rediteljke Džejn Kempion. Tada sam bio u mlađem tinejdžerskom dobu, tako nešto. Bilo je nečeg hipnotišućeg u fizionomiji tog pedesetak godina starog muškarca, koji je stario, ali je ipak bio mišićav, pomalo zdepast i solidan. Bilo bi nerazumno tvrditi kako sam osetio erotski obojenu privlačnost prema glumčevoj figuri, ako bi neko pomislio na to, ali je tu nedvosmisleno bilo *nečeg*. Snažne fascinacije – a možda i neke vrste zavisti. Žudnje za telom koje ima masu, snagu i moć. Ja sam pak bio samo žgoljavi momčić kada sam gledao taj film, i možda tada nisam ni shvatao da uopšte imam telo. Barem ne telo koje poseduje snagu i moć – i baš nikakvu masu. Razmišljao sam: dobro, možda sam se kretao lako kao vilenjak – ali vilenjak je, uprkos svemu, u tom svom vilenjaštvu da tako kažemo, *suprotnost muškosti*. Vilenjak je *androgino biće*, razmišljao sam. Njegovo vitko i bespolno telo nikada ne može postati izvor muškog ponosa.

* Engl. Uštini jedan inč. (*Prim. prev.*)

Pa, doba u kom sam još mogao da uočim nešto vilenjačko u svom nastupu prošlo je zauvek. Ako ćemo iskreno, kada sam to uočio, ipak me je ispunio izvestan osećaj sreće. (Ali dobro, bilo je ovako: u tom trenutku sam bio prijatno pripit.) *Izgledao* sam starije, i *bio sam* stariji – i to me se uopšte nije doticalo (mada nisam mogao poreći da je čovek koji me je sada posmatrao na neki način bio stranac samom sebi). Bio bi težak narcizam osetiti se uvređeno zbog proticanja vremena – ali ja valjda i nisam bio uvređen? Pre sam osećao unutrašnju zahvalnost – da, čak i iskrenu zahvalnost – zbog toga što me je vreme oblikovalo u osobu – barem spolja gledano – koja možda može lakše na sebe da preuzme izvesne odgovornosti u životu. Da, možda čak i onu vrstu „odgovornosti odrasle osobe“ za koju sam, ne bez podrugljivosti, mislio da Agnes i Oto na sve načine pokušavaju da prizovu svojim projektom (ili eksperimentom) sa nestalim mačorom Frodom.

Već ranije u toku istog tog dana, sećam se, Marija je pokrenula temu dobijanja deteta na način koji nije bio otvoreno naredbodavan, ali ni sasvim neobavezan. Pošto smo već toliko dugo bili zajedno, nekako se samo podrazumevalo da će to pitanje iskrsnuti pre ili kasnije! Činjenica je da me je ta tema ispunjavala melanholijom, dok sam se istovremeno radovao zbog toga što su moji komentari, barem kako sam ja gledao na to, doprinosili da delujem kao relativno mudra osoba. Dakle, kada je čovek dovoljno zreo da bi postao roditelj? Niko to ne zna. Ja sam rekao: „Možda nikada i ne sazriš?“ Sada, pred svojim odrazom u ogledalu, rezonovao sam da je neosporna prednost ako si barem u stanju da brineš o samom sebi. I o nekom drugom. Bacio sam pogled ka Moli, koja se sva tresla iščekujući svoju šetnjicu. „Dobro, dobro, oblačim se.“

Bilo mi je mrsko da zamislim i Moli kao neku vrstu probnog kamena, ali nisam mogao poreći da sam se za vreme večere poigravao mislju kako je i ona „prelazni objekat“ za Mariju i mene, isto kao što sam smatrao da je Frodo upravo to za Agnes i Ota.

Neka vrsta eksperimenta. Da, smatrao sam da sam se pokazao mudrim dok smo pričali o toj stvari sa detetom, ali sam uvideo i to da su moje reči isto tako mogle delovati kao smušene floskule. *Dete je muškarcu otac*, rekao sam. Marija me je zamolila da ponovim tu verovatno drevnu izreku, a ja sam onda promenio rod: *Dete je ženi majka*. Marija je neko vreme u tišini razmatrala te reči. Trebalo bi to da razume, smatrao sam ja. Na kraju krajeva, prilično je pametna. Ali uvideo sam i to da se ona početna lakoća ili možda *neobaveznost* sa kojom smo započeli razgovor o ovoj osetljivoj temi slabo slaže sa ovim egzistencijalnim i maltene svečanim iskazom.

Hipotetički gledano, eventualno dobijanje deteta nalezilo se u poprilično udaljenoj budućnosti. Marija je trebalo prvo da završi svoje studije. Možda i da pronade neki posao. Ja uprkos svemu nisam osećao akutnu uznemirenost zbog te stvari. Ranije sam razmatrao rizik od toga da sam isuviše oštećen svojim burnim odrastanjem da bih bio dobar otac, ali možda sam i bio prestrog prema sebi. Marija je bila divna. Njena porodica je bila krajnje buržoaskih shvatanja, ali i pored toga sjajna; ako ništa drugo, uspeli su da proizvedu nju, njen *genij* – gotovo mi je došlo da kažem. Ako Marija zatrudni, neću roniti gorke suze. Naprotiv! Bavićemo se tom situacijom onda kada do nje dođe, ako bude došlo. A to što posle nastupa doživotna obaveza i *ekstremno* ograničavanje lične slobode, bilo je zastrašujuće. Sa slobodom će biti gotovo. Ali zar meni sloboda nije već ionako počela da

dodijava? Mnogo godina nisam bio odgovoran ni za koga drugog osim za sebe samog. Istovremeno nisam mogao da ne priznam sebi kako sam već više puta pretrpeo neuspeh u preuzimanju takve odgovornosti. Neformalno sam sebe ipak smatrao šepRTLjom. Nekim ko uvek *zajebe* stvar. Ali ipak je istina da sam tokom poslednjih godina malčice sazreo; uspeo sam da se dovedem u red.

Sada se domen odgovornosti uz to proširio i obuhvatio Mariju i kerušu Moli, i bilo je nečeg lepog (i maltene dirljivog) i prirodnog u tome. Već i samo šetanje te životinje predstavljalo je preuzimanje odgovornosti koja pristaje odraslima. Odgovornost prema Mariji je bila drugačija, pretpostavljao sam. Da, po svoj prilici je bila drugačija. Nije postojala nikakva odgovornost prema njoj *per se*. Jasno. Pre je bilo tako da ja *odgovaram pred njom*, u jednom još malo pa pravnom smislu, kao pred sudijom ili nekim dopunskim nad-ja.

Ali šta kada bi je neki muškarac iznenada napao? Tada bih ja, razume se, bio primoran da je branim, čisto fizički gledano. Naravno da je tako! U samoj suštini, ovde se možda više radilo o brizi nego o odgovornosti, razmišljao sam, a možda je za Mariju to izgledalo isto. One brižne ili zaštitničke osobine koje je definitivno posedovala obuhvatale su i mene, pošto je ona osećala, kako sam pretpostavljao, možda i u znatno većoj meri nego ja sam, da se njena briga o sebi samoj prenosi i na moju ličnost.

Ukoliko bismo, dakle, u nekom trenutku dobili dete, rezonovao sam dok sam donekle rutinirano pričvršćivao povodac za Molinu jarkoružičastu ogrlicu, ta briga bi se vrlo verovatno manje ili više u potpunosti preusmerila na dete, što je samo po sebi prirodno, ali moglo bi da nastane trvenje. Ako ja u toj situaciji ne bih uspeo sebe da primoram da budem

dovoljno odrastao, ili *istinski odrastao*, da tako kažem, ako se ne bih zaista učvrstio u toj odraslosti, situacija bi ispala nepodnošljiva – i rastanak bi bio neizbežan. Marijino telo i duša bi pripadali nekom sasvim drugom stvorenju. I to mom potomku. Čitavo njeno postojanje bilo bi simbiotski povezano sa tom malom individuom.

U tome ne bi bilo ničeg čudnog, razmišljao sam ja, i odjednom se malo zateturao, zapravo ni najmanje čudnog, to bi samo nalagalo *veću amplitudu odraslosti* sa moje strane!

I ja bih bio primoran da „pređem na viši nivo“, i to bolje pre nego kasnije, dok je Marijina čežnja za potomstvom bila – podozrevao sam – programirana u svakoj ćeliji njenog mladog tela, otprilike isto onako kao kod Moli, pošto je keruša.